

ESKİ UYGUR MEKTUPLARI ÜZERİNE

Osman Fikri SERTKAYA*

ÖZET

Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış 150 kadar mektup metni vardır. Bu mektuplar *söz*, *sözüm*, *sözümüz*, *savımız*, *yarlığımız*, *bitigimiz*, *esengü bitigim*, *esengü bitigimiz* gibi başlıklarına göre tasnif edilebildiği gibi, *bitigde ne üküş sav idalım*, *ırankan üküş göngül aytu idur men/biz* gibi cümlelere göre de tasnif edilebilmektedir.

ABSTRACT

There are approximately 150 letters written in Old Uighur Turkish. These letters can be classified both according to word *söz*, *sözüm*, *sözümüz*, *savımız*, *yarlığımız*, *bitigimiz*, *esengü bitigim*, *esengü bitigimiz* and also to the phrases *bitigde ne üküş sav idalım*, *ırankan üküş göngül aytu idur men/biz*

Key Words: Mektup, yarlık, bitig, esengü bitig

---

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Dili Anabilim Dalı öğretim üyesi.

GİRİŞ

Eski Türkçe devresi metinleri üzerinde çalışan araştırmacıların karşılaştığı büyük bir zorluk envanter çalışmasıdır. Dünyaya yayılmış olan malzemeden hareketle bir konuda envanter hazırlamak kolay değildir. Envanter çalışmasının kolay yolu yayımlanmış metinleri listelemekle başlamak ve yeni metinler yayımlandıkça da ilgili listeye eklemektir.

2007 Eylülünde Ankara’da toplanan 38. ICANAS’ta yedi ayrı bölgede gruplandırıdığım 569 runik metni listelemiştim. Bu çalışma *Dil Araştırmaları* dergisinde de yayımlandı.¹

Uygur belgelerinde de envanter problemiyle karşılaşılıyor. Meselâ “kaç manzum metnimiz vardır?” sorusuna cevap olarak 2004 yılına kadar yayımlanan 103 manzum parçayı listelediğimi söyleyebilirim.² “Tıpla ilgili kaç metin parçası vardır?” sorusuna cevap olarak 64 parçayı listelediğimi söyleyebilirim. “Kaç tane para belgesi vardır?” sorusuna cevap olarak 34 belgeyi listelediğimi söyleyebilirim.

Ancak konu mektuplara gelince liste yapmak zorlaşıyor. Çünkü incelenen belge baştan, sondan, hattâ satırların sağından veya solundan da eksik ise, belgenin mektup mu yoksa başka bir hukuk belgesinin parçası mı olduğu açıkça tespit edilemiyor. Bu yüzden Jens Wilkens VOHD, XIII, 16 kısaltması ile bilinen *Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung* adlı katalog çalışmasında bazı metin tavsiflerinde “Möglicherweise ein Brief [muhtemelen bir mektup]” Nr. 441, 442, 455, 462; “Vielleicht ein Dokument oder Brief [Belki bir belge veya Mektup]” Nr. 451; “Möglicherweise ein Briefentwurf [Muhtemelen bir mektup taslağı / müsveddesi]” Nr. 452 gibi cümleler kullanmıştır.

YAYIMLANAN MEKTUPLAR

USp³ (1928)’deki 128 metinden 5’i mektup metni olup son olarak

¹ Osman Fikri SERTKAYA, “Göktürk (Runik) harfli yazıtların envanter, alfabe ve bibliyografya problemleri üzerine”, *Dil Araştırmaları*, Sayı 2, Bahar 2008, s. 7-34.

² Osman Fikri SERTKAYA, “Burkancı (Budist), Manici (Maniheist) Türk edebî çevreleri”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, 4, Ankara, 2004, s. 25-128. [Mani (10); Budist (23); Avadâna (3); Yâtaka (1 1); Medhiye (30); Sonlama (20); Duvar yazısı (2); Kitâbe (4) = 103].

³ Wilhelm RADLOFF, *Uigurische Sprachdenkmäler*, Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben. / (*Pamyatniki uygurskogo yazıka*), materialı izdannıe posle smerti avtora s dopolneniyami S. E. Malova, Akademiya Nauk SSSR, Leningrad 1928, VIII+305 s. (Üç levha ve bir sözlük ile). (Reprint: 1972, Biblio Verlag, Osnabrück). Tanıtması için bk. R. R. ARAT, *Orientalische Literaturzeitung*, XXXIII (1930), s. 214-216.

Ayşegül Sertkaya (1999) tarafından yayımlanmıştır.⁴

Hsüan-Tsang (1938)'daki 4 mektup A. von Gabain tarafından yayımlanmıştır.⁵ (HT, VIII. bölüm 1763-1771; 1813-1824, 1862-1866; 2034-2038. satırlar).

Peter Zieme'nin *Manichäisch-türkische Texte* adlı eserinde işlediği 35 metinden altısı 7 mektup metnini ihtiva eder.⁶

MOHD (1986)'daki 36 metinden 5. metin ile 19. metinden 32. metne kadarki 14 metin, toplam 15 metin, değişik mektup fragmanlarıdır.⁷

S. Tezcan-P. Zieme (1971)⁸, L. Yu. Tuguşeva (1971)⁹, G. Clauson (1973)¹⁰, T. Moriyasu (1982, 1983)¹¹, O. F. Sertkaya (1993, 2010)¹², P. Zieme

⁴ Ayşegül SERTKAYA, "Uigurische Sprachdenkmäler'den beş mektup", *TDAY-Belleten 1996*, Ankara, 1999, s. 237-264.

⁵ Annemarie von GABAIN, "Briefe der uigurischen Hüen-tsang-Biographie", *SPAW*, 1938, 371-415.

⁶ Peter Zieme, *Manichäisch-türkische Texte. Texte, Übersetzung, Anmerkungen*. Berliner Turfan Texte V, Berlin, 1975, s. 65-71.

⁷ James R. HAMILTON, *Manuscripts ouigours du IXe-Xe siècle de Touen-houang, I*, Paris 1986, s. 1-206; *Manuscripts ouigours du IXe-Xe siècle de Touen-houang, II*, s. 207-352 (seksen bir levha ve bir harita ile).

⁸ Semih TEZCAN-Peter ZIEME, "Uigurische Brieffragmente", *Studia Turcica*, Budapest 1971, s. 451-460.

⁹ Lilia Yusupcanovna TUGUŞEVA "Three Letters of Uighur Princes from the MS Collection of the Leningrad Section of the Institute of Oriental Studies", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXIV/2, 1971, s. 173-187.

¹⁰ S i r Gerard CLAUSON, "T w o Uygur Administrative Orders", *Ural- Altaische Jahrbücher*, 45 (1973), s. 213-222.

¹¹ Takeo MORİYASU, "An Uighur Buddhist's Letter of the Yuan Dynasty from the Tun-huang-Supplement to "Uigurica from Tun-Huang", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, 40, s. 1-18. (Japonca)

Takeo MORİYASU, "Gendai Uiguru Bukkyôto no ichi shokan - Tunkô shutsudo Uiguru-go bunken hoi [An Uighur Buddhist's Letter of the Yuan Dynasty from the Tun-huang-Supplement to my previous work "Uigurica from Tun-Huang", *Nairiku Ajia / Nishi Ajia no shokai to bunko* [Society and Culture of Inner Asia and the Muslim World], Tokyo, 1983, s. 209-231.

¹² Osman Fikri SERTKAYA, "Eski Uygur Türklerinden hukuk belgeleri örnekleri", *Türklerde İnsanî Değerler ve İnsan Hakları, Başlangıcından Osmanlı dönemine kadar*, İstanbul 1993, 131-148.

Osman Fikri SERTKAYA, *Zu den Namen türkischer Christen in verlorengegangenen uigurischen Urkunden (II. Dünya Savaşı esnasında asılları Berlin'den Kaybolan Uygur belgelerinde geçen Hristiyan Türklerin isimleri üzerine)*. 25-30 Temmuz 2010 tarihleri arasında Rusya'da Sankt-Peterburg'da, Institute of Oriental Manuscripts, Russian Academy of

(1995)¹³, Y. Oshida-T. Moriyasu (2000)¹⁴, S. Ch. Raschmann (2009)¹⁵, A. Yakub (2004)¹⁶, D. Matsui (2008)¹⁷ çeşitli mektup metinlerini işleyerek yayımlamışlardır.

Jens Wilkens¹⁸ ile Simone Ch. Raschmann¹⁹ da Berlin koleksiyonundaki yayımlanan ve bazıları da henüz yayımlanmayan 44 mektup metnini kataloglayarak tavsif etmişlerdir.

Mektupların tasniflerindeki bir güçlük de mektubun başlığına göre mi yoksa mektubun konusuna göre mi tasnif edileceği veya listeleneceğidir.

Eski Uygur mektupları üzerinde *Corpus of the Old Uighur Letters* adlı projesini başlatan değerli meslektaşım Takao Moriyasu 2008'de Tokyo'da "Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from Central Asia"²⁰ ve 2011'de Osaka'da "Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from the

---

Sciences, St. Petersburg şubesi tarafından *düzenlenen 53. Permanent Internationalen Altaistic Conference'da sunulan bildiri.*

¹³ Peter ZIEME, "An Uigur Monasterial Letter from Toyoq", *Studies on the Inner Asian Languages*, X, 1995, s. 1 -7.

¹⁴ Yutaka YOSHIDA-Takeo MORIYASU, "Bezekuriku shutsudo Sogudo-go Uiguru-go Manikyôto tegami-bun = Manichaeen Sogdian and Uighur letters recently unearthed in Bezeklik, Turfan", *Studies on the Inner Asian Language*, XV, 2000, s. 135-178.

¹⁵ Simone Christiane RASCHMANN, "Traces of Christian Communities in the Old Turkish Document", *Studies in Turkic Philology. Festschrift in Honour of the 80th Birthday of Professor Geng Shimin*, Beijing, 2009, s. 408- 425

¹⁶ Abdurishid YAKUB, "On a newly Uneharted Uyghur Letter from Dunhuang", *Turfan Revised - the first Century of Research into the Arts and Cultures of the Silk Road*, 2004, s. 398-400.

¹⁷ Dai MATSUI, "Du-a ji-tay no Uiguru-go men-zei tokkyo-go-jo to so-no shû-hen (An Uigur Decree of Tax Exemption Issued under Du'a-Khan and Related Problems)", *Jin-bun sha-kai ron-sô = Studies in the Humanities, Jin-bun ka-gakuhen = Volume of Cultural Sciences*, 19, (February 2008), s. 13-24.

¹⁸ Jens WILKENS, *Altürkische Handschriften Teil 8, Manichaisch- türkische Texte der Berliner Turfansammlung, Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland. Band XIII*, 16, Stuttgart, 2000, 520 s.

¹⁹ Simone Christiane RASCHMANN, *Altürkische Handschriften Teil 13, Dokumente Teil I, Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland. Band XIII*, 21, Stuttgart, 2007, 306 s.; Simone Christiane RASCHMANN, *Altürkische Handschriften Teil 14, Dokumente Teil 2, Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland. Band XIII*, 22, Stuttgart, 2009, 386 s.

²⁰ Takao MORIYASU, "Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from Central Asia". *Japanese Studies in the History of Pre-Islamic Central Asia, Acta Asiatica. Bulletin of the Institute of Eastern Culture*, 94, Tokyo, 2008, s.127-153.

Eastern Silk Road (Part 1)''²¹ adları altında yayımladığı makalelerinde mektupları başlıklarına göre gruplandırmıştır.

Berlin koleksiyonundaki mektup metinleri başta olmak üzere eski Uygur mektupları ile ilgili envanter çalışmamı yaparken mektupları başlıklarına göre sınıflandırarak listelemiştim. İlgilenenlerin karşılaştırma yapması için 110 mektup başlığını kullanarak 20 grupta topladığım kendi tasnifimi aşağıda veriyorum.

Ancak listelediğim 110 mektup ile bu listeye dâhil etmediğim T. Moriyasu'nun makalesindeki 40 mektup metniyle birlikte tespit edilen mektup sayısı 150'yi bulmaktadır.

SÖZ ve SAV metinleri

İlk grupta **söz** ve **sav** kelimeleri ile başlayan mektuplar yer almaktadır.

I. grubun formülü **KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke / SÖZ** şeklindedir.

1	1. toglug bahşı-ka söz	189/40	3 satır
---	-------------------------------	--------	---------

II. grubun formülü **KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke / KİŞİ ADI/SÖZÜM** şeklindedir.

2	1. süke rakşit begi-ke kery-e söz-üm	2164	5 satır
3	2. silay ça[nglau]-ka manso-ka lalan tigin söz-üm	U. 5720 (551)	7 satır

III. grubun formülü **KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke ... / Y(İ)ME / Y(A)NA SÖZÜM** şeklindedir.

4	1. ... -ka selam tegsün. ... y(i)me söz-üm	U. 5663a-b (T II S 21 (146/61))	13 satır
5	2. ... -ka ... buyan ayıdıtım ... y(a)na söz-üm	Ch/U. 6245 (T III M 117 (222/74))	5 satır
6	3. toyn-ka m(e)n samşun-tın .. yana sözüm	Ch/U. 7426 (T II T 1353)	13 satır

²¹ Takao MORIYASU, "Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road (Part 1)" *Memoirs of the Graduate Scholl of Letters Osaka University*, 51/3, Osaka, 2011, s. 1-31 (Japonca), s. 32-86 (İngilizce); . Takao MORIYASU, "Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road (Part 2)", *Memoirs of the Graduate Scholl of Letters Osaka University*, 52, Osaka, 2012, s. 1-98 .

IV. grubun formülü **KİŞİ ADI / SÖZÜM / KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke** şeklindedir.

7	1. taybodı söz-üm kerey//-ka	T III M 152 (127/043)	9 satır
8	2. toyn-çok ... söz-üm ..... temir-ka	U. 5765 (TIIY59 (134/049))	11 satır
9	3. ... yana tayıntu söz-üm kutlug tigin-ke	214/66	13 satır
10	4. ... [t(ü)men] e söz-üm tükel-e adan-a ikigü-ke	T III 253 a M (77/01)	11 satır
11	5. lalan tigin söz-üm ça[nɣlau]kan-ka	U. 5290 (T M 97 175/26))	8 satır
12	6. er-e t(e)mür söz-üm turı bakşı-ka	U. 5295 (TM 213 D 188 (292b/R. 24) = USp 24	18 satır
13	7. tölek söz-üm baybuğa-ka	U. 5318 (T III M205 (156/7))	12 satır
14	8. tacüd[d]in söz-üm toynçok-ka	U. 5331 (T II Çıktım No 1 (307 /R. 69) = USp 69	5 satır
15	9. darmaşjiri sözüm tur[miş]-ka	U. 5334 (T II M(138/053))	10 satır
16	10. kirakpa söz-üm beg temür-ke	T I a (70)	7 satır

V. grubun formülü **KİŞİ ADI / SÖZÜMÜZ / KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke** şeklindedir.

17	1. yegen kara söz-üm-üz ... toynım-ka	T III B 1 (107/022)	6 satır
18	2. biz ... başlap söz-üm-üz ... başlap suvar begilerke	U. 5293 (T M219 D 200 287/ R. 17) = USp 17	16 satır
19	3. biz ... başlap söz-üm-üz kimko-ka	U. *9187 (T II M (120/035))	5 satır
20	4. ... biz ... başlap söz-üm-üz tayşidu sengün-ke	T III M 253 (64)	8 satır
21	5. karlıg söz[üm]z turmış ılımgı beg-ke	U. 5831 (T III B)	9 satır

VI. grubun formülü **KİŞİ ADI / SAVIMIZ / KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke** şeklindedir.

22	1. erkegün [k]uman pintso savımız kutlug arslan-ka	T II T 100 (34)	11 satır
23	2. ... savımız [...]umuz öz temir tayşi beg[ke]	T I a (23a)	10 satır
24	3. ... savımız	8a	12 satır

ESENGÜ metinleri

VII. grubun formülü **KİŞİ AD(LAR)I / ESENGÜ (ÖTÜG) BİTİG/ KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke** şeklindedir.

25	başlıksız	Hsüan-Tsang, VIII. Bölüm, 1813-18	1813-1824. satırlar
26	1. esengü ötüğ bitig ıdur biz	U. 181a (T I I T X 6)	6 satır

VIII. grubun formülü **KİŞİ ADI ... ESENGÜ BİTİĞ** şeklindedir.

27	1. esengü bitig ıdtım	MOHD 19 (Pelliot Ougour 5)	6 satır
28	2. esengü bitig ıdtımız	MOHD 5 (Pelliot, Chinois 3049)	57.-82. satırlar
29	3. esengü bitig	U. 6073	3 satır

IX. grubun formülü **KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke / ESENGÜ BİTİĞİM / KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke** şeklindedir

30	1. ... esengü bitigim kumarı oğlu ishak-ka	MOHD 21 (Or. 8212/120)	16 satır
31	2. ... esengü bitigim sagsı toyın-ka	MOHD 30 (Pelliot Ougour 6)	13 satır
32	3. huintso esengü bitigim inanprbi açarı-ka	Hsüan-Tsang, VIII. Bölüm,	1862-1866. satırlar
33	4. huintso esengü bitigim prtyadvaçi açarı adakinga	Hsüan-Tsang, VIII. Bölüm,	2034-2038. satırlar

X grubun formülü **KİŞİ ADI / ESENGÜ BİTİĞİMİZ** şeklindedir.

34	1. ... esengü bitigimiz	MOHD 23 (Or. 8212/123)	19 satır
35	2. ... esengü bitigimiz	MOHD 29 (Pelliot Ougour 3)	22 satır
36	3. ... esengü bitigimiz	U. 6194	6 satır

XI. grubun formülü **KİŞİ AD(LAR)I / ESENGÜM / KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke** şeklindedir.

37	1. kırgız tonga tutung beg [...] vaj-ir esengüm	Or. 8212/147	6 satır
38	2. ... erkegün esengüm kav danyil iş kuman-ka	T III B 109(75)	7 satır
39	3. ... ç]anşı açari esengüm vaptung şe[-ke]	U. 5874	10 satır
40	4. toyın kulı esengüm il tüzmiş-ke	U. 5759b T II Y 54 (143/058)	6 satır
41	5. ... lı esengüm ertüd[-ke]	U. 5759a T II Y 54 (143/058)	4 satır
42	6. şintso şilavanti esengü[m ...]-ke sevinç-ke	U. 5977	8 satır
43	7. [t(e/ngri)m toyın sengün [...] esen[güm...] ke	Or. 8212/129	8 satır

XII. **KİŞİ ADI / ESENGÜMÜZ** şeklindedir.

44	1. t(e)ngri ş(a)hryar avtadan kumarı koşt(a)r esengümüz	4a-b	27satır
45	2. Kutlug tapmış kadir çigşi esengümüz	U. 5320 (T II D1490 = USp 92)	8 satır
46	3. ...] çigşi esengümüz [...	MOHD 27 (Or. 8212/181)	11 satır
47	4. tangkuş erdem öge esengümüz	MOHD 28 (Pelliot Ougour 4)	25 satır

BİTİG metinleri

XIII. grubun formülü baştan eksik olan grup **KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke / KİŞİ ADI + ...** şeklindedir.

48	1. ...]miş begike yavısıp ... tip bitig ıdtım	263	9 satır
----	--	-----	---------

XIV.grubun formülü **KİŞİ ADI / BİTİĞİMİZ / KİŞİ ADI + datif eki +ka/+ke** şeklindedir.

49	1. açarı beg bitigimiz şıngtso tutung beg-ke	T I D 406a (63)	7 satır
50	2. [...] tengrim bitigimiz [...]	U. 6155	5 satır
51	3. tengriken il iletmiş ... kutlug tengrim bitigimiz kang şabi-ka	U. 7252	10 satır
52	4. ugan (lawhan?) çışi bitigimiz il almiş tarkan-ka	MOHD 24 (Or. 8212/179)	13satır
53	5. yegen köl tarkan beg bitigimiz küsin açarı-ka	MOHD 25 (Or. 8212/180)	14 satır
54	6. ... açığ bitigimiz k[...- ka]	MOHD 26 (Pelliot Ouigour 12)	12 satır

XV. grup **KİŞİ ADI + BİTİĞDE NE UKUŞ SAV İDALIM** ibaresiyle başlayan mektuplardır.

55	1. bitigde ne üküş sav ıdalım	1	44 satır
56	2. bitigde ne üküş sav ıdalım	SyrHT 83-84	8 satır
57	3. bitigde ne üküş sav ıdalım	Ôtani, Ryukoku 8131	6 satır
58	4. bitigde ne üküş sav ıd 	4a-b	15+14 satır
59	5. bitigde ne üküş sav ...	17a-b	13+19 satır
60	6. bitigde ne üküş ...	T III M 253 (27/a-b)	13 satır
61	7. bitigde ne üküş ...	27a-b	20+10 satır
62	8. bitigde ne ü ...	T III 100(11)	11 satır
63	9. bitigde ne [...	U. 5836	7 satır

SELÂM GÖNDERME metinleri

XVI. grup **KİŞİ AD(LAR)I + İRAKTAN ÜKÜŞ KÖNGÜL AYTU İDUR BEN / BİZ** ibaresiyle başlayan mektuplardır.

64	1. ... iraktan üküş köngül aytu ıdur m(e)n	U. 5890 (T III M 253(148/063))	7 satır
65	2. ...<iraktan> üküş <köngül> aytu ıdur men	U. 5941b	8 satır
66	3. ...iraktan üküş köngül aytu ıdur	267	6 satır
67	4. ...iraktan üküş köngül aytu ıd ur	62	13 satır

68	5. ... ıraktan üküş köngül aytu [...	U. 5847 T III Hassa şehri	13 satır
69	6. [... ırak]tan <üküş> köngül aytu ıdur biz	T III Kurutka (5)	23 satır
70	7. ... ıraktan üküş] köngül aytu [ıdur ...	U. 5850 (T III Kurutka)	10 satır
71	8. ... ıraktan ükü]ş köngül aytu ıdur [...	U. 5933 (T M 84)	12 satır
72	9. üküş köngül aytu ıdur biz	U. 5754a (T II Y 43 (147/062))	5 satır

XVII. grup **KİŞİ AD(LARI) + ESENGÜLEYÜ ÜKÜŞ KÖNGÜL AY(I)TU İDUR BİZ** ibaresiyle başlayan mektuplardır.

73	1. esengüleyü üküş köngül ayıtı ıdur biz	MOHD 20 (Pelliot Ougour 9)	17 satır
74	2. esengüleyü üküş üküş köngül ayıtı ıdur biz	MOHD 22 (Pelliot Ougour 9)	20 satır
75	3. esengüleyü üküş [...	MOHD 31 (Pelliot Ougour 7)	12 satır
76	4. ... esengüleyü ... köngül aytu ıdur biz	U. 5503b (T II 897) = BT V/32	6 satır

KUTINGA / KUTLARINGA metinleri

XVIII. grup **KUTINGA / KUTLARINGA** hitabı taşıyan ötüğ bitig (dilekçe) mektuplarıdır.

77	1. buyançı beglerim kutinga	Pintung ötüğ bitigi	
78	2. aryadaz ayakka tegimlig kutinga	U.5941a	12 satır
79	3. t(e)ngri a(rya)man kutinga	U. 6198 + U. 6199	7 satır
80	4. t(e)ngri mojak	U. 6064	12 satır
81	5. tengri avtadan ulug kutunga	Ch/U.6854 (T II 122) = BT V/32	6 satır
82	6. ...]ş koşt(a)r kün tirek koşt(a)r kutinga	U. 5531	11 satır
83	7. tengri koştar kutinga	U. 5281 (T M 107) = BT V/30	9 satır
84	8. avtadan koştiranç kutinga	U. 6069 = BT V/35	8 satır
85	9. tezgün koştiranç kutinga	U. 5928 (T IV x 505) = BT V/33	5 satır
86	10. ... tigi]n t(e)ngrim kutinga	U. 3890	16 satır

87	11. t(e)ngride alkışlıg ... beg kutınga	U. 5795 (T III 100)	7 satır
88	12. kek sini mal kutınga	U. 5503b (T II 897) = BT V/31	11 satır
89	13. ... kutınga	U. 5832	6 satır
90	14. ... ayakka teğimlig kutlarınga	T III M 253 (27 a-b)	6 satır
91	15. ...]ayagka teğimlig kut[larınga]	T III M 253 (27 a-b)	7 satır

YARLIĞ metinleri

XIX. grup **KİŞİ ADI / YARLIĞIMIZ** şeklindedir.

92	t(e)ngri ilig Uygur kagan y(a)rl(i)g(i)m(i)z	MOHD 17 (Or. 8212(116))	3. satır
----	--	--------------------------------	----------

EKSİKLİ metinler

XX. baştan ve sondan eksik olan mektuplardır

93	1.	T I D (73)	6 satır
94	2.	229 /81	5 satır
95	3.	335 (III)	5 satır
96	4.	Hsüan – Tsang, VIII. Bölüm	1763-1771. satırlar
97	5.	U. 5327 (T M 231 (279/R.9) = USp 9	15 satır
98	6.	U.5542	9 satır
99	7.	U. 5545 (T III B(ulayık) 501)	6 satır
100	8.	U. 5610 (T II D 206)	5 satır
101	9.	U. 5649 (T II Y 52 B (135/050))	13 satır
102	10.	U. 5796 (T II T (145/060))	6 satır
103	11.	U. 5833 (T III 99 Bul(ayık))	7 satır
104	12.	U. 5834 (T III B(ulayık) 99)	4 satır
105	13.	U. 5835	11 satır
106	14.	U. 5963	14 satır
107	15.	U. 5965 (331a)	11 + 2 satır
108	16.	U. 6078	11 satır
109	17.	Ch/U. 6890b (T III T 338) = BT V/35	7 satır

110	18.	MOHD 32 (Pelliot Ougour 14)	11 satır
-----	-----	-----------------------------	----------

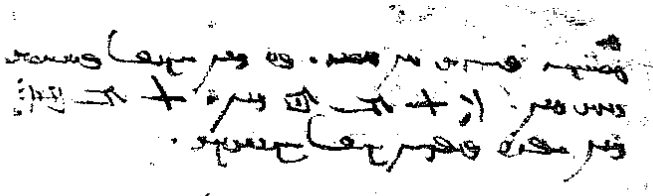
Mektup zarflan var mı idi? sorusu için de bir cevap vardır.

USp 9 = U. 5327'nin 12.-15. satırlarındaki *tangda s(e)nteki m(e)n bitig örtkep idsa bolur* cümlesini bu mektubu son olarak yayımlayan Ayşegül Sertkaya “Sabah sendeki ben(im) mektub(umu) örtüp (torbaya, zarfa koyup) göndersen, (uygun / iyi) olur” şeklinde aktarmıştı.

U. 9795'te kayıtlı olan ve 7 satırı bu güne ulaşan mektubun a yüzündeki iki satırda [**bu bi**]tig<-ig/-ni> **bılayıkta kav danyil [birle? iş] koman-ka birzün** adresi yazılıdır. Bunun yanında bazı mektupların yazıldığı kağıdın arkasına da kimin mektubu olduğu da kaydedilmiştir. **bala tonga-ning bitigi ol** (U. 5965 (331a)); **yigedmiş-ning ök (üyür?) bitigi** (Ôtani, Ryukoku 2734); **otçı ulakınta ot algu bitig** (U 5320a = USp 92) gibi değişik kayıtlar bunlardan birkaçıdır.

Mektup Örnekleri

1. Mektup 189/40

1. TWQLWQ P'QSY-Q' SWYZ • PW MYN "LYP P'RQWCY
1. toglug bahşı-ka söz • bu min alıp barguçı
2. KYSY-TYN LIU SHIH CHIN P'I MYN • SHIH CHIN HEI
1. kişi-tin ALTI ON TANG ÜRÜNG min • ON TANG HEI
2. MYN 'DKW P'DM'NL'P "LYNKL'R
3. min edgü batmanlap alıñğlar
1. Toglug Bahşı'ya söz: Bu un(u) alıp gelen

2. kişiden OTUZ KİLO BEYAZ un(ı), BEŞ KİLO SİYAH
3. un(u) iyi(ce) tartarak alınız.

Mektubun özelliği yazan kişinin mektubu götüren kişiye itimadı olmamasından dolayı un miktarlarını **LIU SHIH** = ALTI ON “altmış”; **CHIN** = TANG “takriben 500 gram”, = **LIU SHIH CHIN** = ALTI ON TANG “otuz kilo”; **P’I** = ÜRÜNG “beyaz”, **MYN** = “un” = **P’I MYN** = ÜRÜNG min “beyaz un”; **SHIH CHIN** = ON TANG “beş kilo”; **HEI** = KARA = **SHIH CHIN HEI MYN** = ON TANG KARA MYN “beş kilo kara un” şeklinde Çin ideogramları ile yazmasıdır

2. Mektup T I a (70)

1. kirakpa **söz-üm** beg temürke (•) sen
2. turpan-ta ne-çe tilersen, yükünürnen

kutluğ

3. .... k(i)rgiz .....]eli esenig .....

4-7. satırdaki kelimeler bir daranın son kelimeleri olabilir.

4. .... nam-a
5. .... basın / besin
6. .... içe
7. .... diz-ar-a / diz-e-re

3. Mektup = U. 5759 (T II Y 54 (143a/058))

1. |toyın ku]lı **esengüm** ertüd
2. neteg inç mu sen? siniteki
3. [bir] tañg kepez<-ni> il qarışur-qa
4. birgil! birmeyük kılmāñg

Yazar, bu mektubu yazmaktan vazgeçip arka sahifeye aşağıdaki mektubu yazmıştır.

U. 5759 (T II Y 54 (143b/058))

1. toyın kılı ... esengüm il tüz
2. -miş-ke • neteg inç mu sen? sinite
3. işlemiş biş kuanpo<-nı> il qarışur
4. -ka birgil! birmeyük kılmaj
5. -ta oq birgil! birmeser asığı
6. [bir]le birür sen •

4. Mektup = Ch/U. 6245 (T II M 117 (022/74))

1. k(a)lımdu aqam-qa şulaydu aqam-qa eçim-ke (ekem-ke ?) başlap ev-teki
2. -ler-ke m(e)n buyan kılı nişünğ kısil-tın t(e)lim t(e)lim buyan
3. ayıdtım (•) **yana söz-üm** (•) maŋga üç y(a)ŋgıka bir ulağ-nı yaraştırurp
4. ıdınğ-lar (•) osal bolmasun (•) osal bolsar mintin yavız-lıq körmenğler (•)
5. yamu (•) yaŋ birgüçi başşı
6. yaŋ birgüçi başşı -ka bitidim
7. başşı-ka bitidim

ay

ud yıl bişinç [ay ...

ud yıl bişinç [ay ...

teri

Buradaki **bitidim** istifleri 1430'lu yıllarda Yezd şehrinde Ebû Mâlik Bahşı tarafından Uygur harfleri ile istinsah edilen Tezkire-i evliyâ'nın ketebe kaydında da aynen geçmektedir.

سۆزۈم تېغىن ساڭا سۆز

بىلگىلىم كىم كە مە بىلىگىلىم ئۈزۈك لىگ بىرىمىم

يوق كىم كىم مە بولۇپ ئالىم بىرىم قەلەن تىل ئىدەچى

بولسا، ئاتاسىنىڭ قودمىش بىتىگىن تۇتۇپ

سۆزلىشىشىم بىلىگىلىم

سۆزلىشىشىم

5. Mektup = U. 5290 T. M. 97 (175/26) krş. U. 5720

1. lalan tigin **sözüm** ça[n̄gı]kan-ka (•) m(e)n saŋga söz
2. -leşgeli umadım (•) başta il temür-ni saŋga tapşurup
3. ök iş kıldım erti (•) meniŋg oğul-um ers[er
4. seniŋg iniŋg turur (•) neṭeg m-e asırağ-u-nı sen
5. bilgil! (•) kim-ke me bilig-lig üzük-lig birimim
6. yok kim kim-me bolup alım birim qalan til[edeçi
7. bolsar, atası-nıŋg qodmuş bitigin tutu]p
8. sözleşgü-ni sen bilgil! (•)

lalan tigin   baba
ça[nğı]kan   büyük oğul
il temür   küçük oğul

Bir babanın küçük oğlu **İl Temür** için ağabeyi **Ça[nğı]kan'a** yazdığı mektuptur.

Lalan Tigin belki de ilk eşinden olan oğlu **Ça[nğı]kan'a** başka bir kadından olan küçük üvey kardeşi **İl Temür'ün** yetişmesi ile ilgilenmediği için bu mektubu yazmıştır.

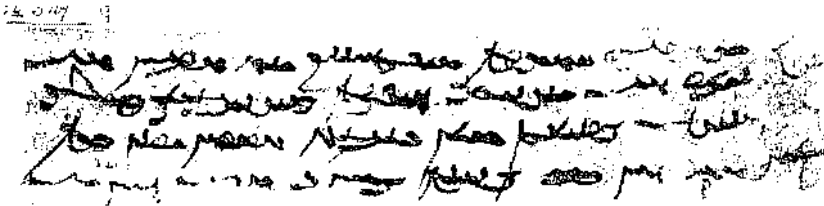
Lalan Tigin'in başka bir mektubu.

6. Mektup = U. 5720 (551)

1. silay çanğlau-ka mañso-ka lalan tigin **sözü[m (•)**
2. m(e)n-te toğmış iltemür atl(ı)ğ oğul-nı atası[-nıñ
3. kodmış bitigi birle sañga tapşurdum (•) .....
4. boşğutın edgü birip [...] öğret[ip .....
5. edgü asırağı-nı 'wy| .....
6. m(e)n sözleşü uma[dim ..... da]
7. soñg yitkürür "[.....

7. Mektup

TIIB 109 (75)

1. ...] erkegün **esengüm**: kav danyil iş kuman-ka [...
2. ...] -ka inç mu s(e)n? ikinçi savım tegirmençi buğday [...
3. ...] sirke küñçit arça yimiş kuruğ üzüm [...

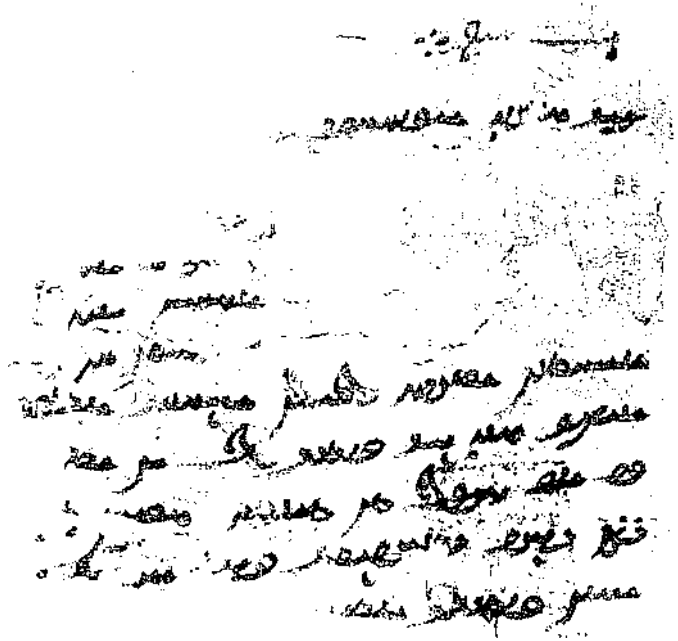

4. ...]-luğ olpaq kilim²² maq-ı .....

Bulayık ve çevresindeki Hristiyan Uygur azınlığın isimlerinin geçtiği bir mektup parçası.

8. Mektup

TIII100 (11)

1 ..... | ⋯ ol ⋯

2. mar sergiz apışkopa

3.

4.

2. ishāq iş

3. [koman]uz-qa

4. irāq-tın üküş duada alkış id[ur

5. inç mu siz-ler (.) bitig-de ne ü[küş sav ıdalım

6. bu (n)iv ş(a)mb(a)t-ta tayāq ku[

²² Geschrieben: *kirim*. Der Schreiber hat den /-Haken vergessen.

7. kim kelgü köngülüg bar erip [
 8. anın bitig it[dımız
 Hristiyan Uygur din adamına yazılan bir mektup.

KAYNAKÇA

- 1928** W. RADLOFF, *Uigurische Sprachdenkmäler*, Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben, / (*Pamyatniki uygurskogo yazıka*), materialı izdannıe posle smerti avtora s dopolneniyami S. E. Malova, Akademiya Nauk SSSR, Leningrad 1928, VIII+305 s. (Üç levha ve bir sözlük ile). (Reprint: 1972, Biblio Verlag, Osnabrück). Tanıtması için bk. R. R. ARAT, *Orientalische Literaturzeitung*, XXXIII (1930), s. 214-216.
- 1938** Annemarie von GABAIN, "Briefe der uigurischen Hüen-tsang-Biographie", *SPAW*, 1938, 371-415.
- 1971** Semih TEZCAN-Peter ZIEME, "Uigurische Brieffragmente", *Studia Turcica*, Budapest 1971, s. 451-460.
- 1971** L. Yu. TUGUŞEVA, "Three Letters of Uighur Princes from the MS Collection of the Leningrad Section of the Institute of Oriental Studies", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXIV/2, 1971, s. 173-187.
- 1973** Sir Gerard CLAUSON, "Two Uygur Administrative Orders", *Ural-Altäische Jahrbücher*, 45 (1973), s. 213-222.
- 1975** Larry Vernon CLARK, *Introduction to the Uighur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th CC.)*, Phil. Diss. Bloomington, Edinburg 1975, X+488 s.
- 1982** Takeo MORİYASU, "An Uighur Buddhist's Letter of the Yuan Dynasty from the Tun-huang-Supplement to "Uigurica from Tun- Huang", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, 40, s. 1-18. (Japonca)
- 1983** Takeo MORİYASU, "Gendai Uiguru Bukkyôto no ichi shokan -

Tunkô shutsudo Uiguru-go bunken hoi [An Uighur Buddhist's Letter of the Yuan Dynasty from the Tun-huang-Supplement to my previous work "Uigurica from Tun-Huang", Nairiku Ajia / Nishi Ajia no shokai to bunko]Society and Culture of Inner Asia and the Muslim World], Tokyo, 1983, s. 209-231.

1986 James R. HAMILTON, *Manuscrits ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang, I*, Paris 1986, s. 1-206; *Manuscrits ouïgours du IXe- Xe siècle de Touen-houang, 11*, s. 207-352 (seksen bir levha ve bir harita ile).

1993 Osman Fikri SERTKAYA, "Eski Uyğur Türklerinden hukuk belgeleri örnekleri", *Türklerde İnsanî Değerler ve İnsan Hakları, Başlangıcından Osmanlı dönemine kadar*, İstanbul 1993, 131-148.

1995 Peter ZIEME, "An Uigur Monasterial Letter from Toyoq", *Studies on the Inner Asian Languages*, X, 1995, s. 1-7.

1999 Ayşegül SERTKAYA, "Uigurische Sprachdenkmäler'den beş mektup", *TDAY-Belleten 1996*, Ankara, 2000, s. 237-264.

2000 Yutaka YOSHIDA-Takeo MORİYASU, "Bezekuriku shutsudo Sogudo-go Uiguru-go Mani-kyôto tegami-bun = Manichaeen Sogdian and Uighur letters recently unearthed in Bezeklik, Turfan", *Studies on the Inner Asian Language*, XV, 2000, s. 135-178.

2000 Jens WILKENS, *Alt türkische Handschriften Teil 8, Manichaisch- türkische Texte der Berliner Turfansammlung, Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland. Band XII*, 16, Stuttgart, 2000, 520 s.

2004 Abdurishid YAKUB, "On a newly Unearthed Uyghur Letter from Dunhuang", *Turfan Revised – the first Century of Research into the Arts and Cultures of the Silk Road*, 2004, s. 398-400.

2008 Dai MATSUI, "Du-a ji-tay no Uiguru-go men-zei tokkyo-go-jo to so-no shû-hen (An Uigur Decree of Tax Exemption Issued under Du'a- Khan and Related Problems)", *Jin-bun sha-kai ron-sô = Studies in the Humanities, Jin-bun ka-gakuhen = Volume of Cultural Sciences*, 19, (February 2008), s. 13-24.

- 2008** Takao MORİYASU, “Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from Central Asia”. *Japanese Studies in the History of Pre-Islamic Central Asia, Acta Asiatica. Bulletin of the Institute of Eastern Culture*, 94, Tokyo, 2008, s. 127-153.
- 2007** Simone Christiane RASCHMANN, *Alttürkische Handschriften Teil 13, Dokumente Teil I*, Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland. Band XIII, 21, Stuttgart, 2007, 306 s.
- 2009** Simone Christiane RASCHMANN, *Alttürkische Handschriften Teil 14, Dokumente Teil 2*, Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland. Band XIII, 22, Stuttgart, 2009, 386 s.
- 2009** Simone Christiane RASCHMANN, ‘Traces of Christian Communities in the Old Turkish Document’, *Studies in Turkic Philology. Festschrift in Honour of the 80th Birthday of Professor Geng Shimin*, Beijing, 2009, s. 408-425.
- 2010** Osman Fikri SERTKAYA, ‘Zu den Namen türkischer Christen in verlorengegangenen uigurischen Urkunden (II. Dünya Savaşı esnasında asılları Berlin’den Kaybolan Uygur belgelerinde geçen Hristiyan Türklerin isimleri üzerine)’. 25-30 Temmuz 2010 tarihleri arasında Rusya’da Sankt-Peterburg’da, Institute of Oriental Manuscripts, Russian Academy of Sciences, St. Petersburg şubesi tarafından düzenlenen 53. *Permanent Internationalen Altaistic Conference’da sunulan bildiri*.
- 2011** Takao MORİYASU, “Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road (Part 1)”, *Memoirs of the Graduate Scholl of Letters Osaka University*, 51/3, Osaka, 2011, s. 1-31 (Japonca), s. 32-86 (İngilizce).
- 2012** Takao MORİYASU, “Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road (Part 2)”, *Memoirs of the Graduate Scholl of Letters Osaka University*, 52, Osaka, 2012, s. 1-98 .